

SCHESAÆUS-KÉZIRAT A NEMZETI MUZEUMBAN.

SZEKŰ GYULÁTÓL.

A mohácsi vész megsemmisítette a Mátyás korában kifejlődött és a Jagellók alatt tovább élt irodalmi reneszánszt Magyarországon. Hungaria funestissima clade servitutum subire coacta est. Imminuit nox, quae lumina litterarum obruerat, mint a magyar humanizmus egyik kutatója írja.¹ A magyar királyi udvar mint irodalmi középpont megszűnt, a humanisták szétszóródtak, 1526 után alig találunk írókat, ki meg tudna élni egyedül a humanista irodalom ápolásából. A humanista hagyományok azonban nem haltak ki, tovább művelik azt főként az egyházi férfiak, katolikusok úgy mint protestánsok, *Oláh* Miklóstól és *Verancsics* Antaltól egész *Lebel* Jánosig, a szerény tehetségű tolmácsi lelkészig. Az 1526 után működő humanisták jellemző vonása a független irodalmi törekvésekben nyilvánuló önállóság: magukra hagyatva, távol a panegirikusokat kedvelő és kívánó királyi udvaroktól szabadon fejlődnek, nem a fejedelmek dicsősítésére használják tehetségüket, — nagy koncepcziókat készítenek és a mostoha viszonyok közt többet és nagyobbat alkotnak, mint Mátyás és II. Ulászló jól fizetett udvari költői. Egyik legnagyobb közöttük, ki az *Aeneis* után 12 énekes költemény írására vállalkozott, a medgyesi származású lutheránus pap, *Schesaëus* Keresztély volt.

Még életében megjelent nyomtatásban az a munkája, mely neki a magyar humanizmus történetében előkelő helyet szerzett, a »*Ruinæ Pannonicae*.«² Teljes címe a következő: »*Ruinæ Pannonicae Libri Quatuor: continentes statum reipubl. et religionis*

¹ *Hegedűs* István az *Analecta nova Praefatió*jában.

² Megjelent 1571-ben Wittenbergben, l. R. M. K. III. 613. szám, jelenleg azonban Budapesten csak az Egyetemi könyvtárban van meg.

in Vngaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Joanne Secundo Electo Rege Vngariae. Addita est historia de bello Pannonico Solymanni Imperatoris Turcorum ultimo, Julae et Zigethi expugnationem continens.« A címnek megfelelően a könyv először a Ruinae Pannonicae négy énekét tartalmazza hexameterekben, de János Zsigmondnak nem teljes uralkodását foglalják magukban, hanem csak az 1541—1551 évek történetét Martinuzzi haláláig, valamint Egervár viadalát és Temesvár elesését. A második rész (Addita est) három énekben az 1566. év történetét mondja el. Az egész munka tehát összesen 7 éneket tesz ki, s ez a hét ének megjelenésétől kezdve mindvégig állandó méltánylásban részesült az irodalomtörténet részéről.¹ Úgy a 4 énekes, mint a 3 énekes munka magukban befejezett egészek és semmi egykorú nyomát nem találjuk annak, hogy *Schesaesus* folytatta volna munkáját.

Legközelebbi adatunk a Ruinae Pannonicae-ról majdnem száz évvel későbbi. A szintén medgyesi születésű *Hermann* Dávid 1660-ban fejezte be »Transylvanicarum Rerum Annales Ecclesiastici« című kéziratát, mely jelenleg a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában van.² Ehhez *Hermann* az 1558. év történeténél következő széljegyzetet fűzte: »Christianus Schaeseus (így) Mediensis, eo tempore Diaconus Claudiop. poeta eximius, carmine congratulatur Francisco Davidis de hactenus bene meritis circa Religionem et auctis honoribus. Anno 1558. Hic literatissimus Schaeseus, vir eximius, strenuo viro Stephano Schaeseo primo Mediensis Civitatis Judice Sedis satus, felicissimus Poeta, laureamque Witeb. adeptus fuit. Scripsit inter varia Epigrammata, et Pannonicarum Ruinarum libros duodecim: e quibus sex Witeb. missos, ibidem typis publicavit non sine laude; reliquos sex occasione publica legationis in Poloniam per Magnificum Kendium Stephano Regi obtulit Anno 84, Anno sequente 1585 fatis concessit. Vir apud posteros non tacendus.³

¹ A 4 éneket *Eder* 1797-ben újra kiadta. Legrészletesebben elemezte *Schesaesus* költői egyéniségét a kiadott művek alapján *Albert* Mihály a segesvári gymnasium 1872/3. évi értesítőjében: »Die Ruinae Pannonicae des Christian Schesäus.«

² 1175. Quart. Lat. kézirat, *Eder* gyűjteményével jutott ide, *Edertől* nyert címe: »Adversariorum Idiographorum Codex conscriptus Anno a partu Virginis 1660.«

³ 1175. Quart. Lat. 135. lap.

Ezek szerint *Hermann* a Wittenbergben nyomtatott két költeményt egynek vette, de tévedésből a két költemény énekei számát hét helyett hatnak mondja.¹ Honnan szerezte azt az adatát, hogy a 12 énekes költemény második részét a lengyel királynak küldte el *Schesaeus*, nem tudjuk; csak annyi bizonyos, hogy *Hermann* nem látta a *Ruinae Pannonicae* kiadatlan részeit.²

Különös véletlen, hogy mikor *Hermann* Lengyelországba utasítja a *Ruinae Pannonicae* kéziratát keresőket, Hermannak földije, *Miles* Mátyás szebeni szenátor, ugyanezen időben másolja le az oly távollevőnek vélt kéziratot. *Miles* a *Siebenbürgischer Würgengel* szerzője, a XVI. század történetének megírásához többféle krónikát használt, melyeket egymásután vaskos foliókötetbe másolt le.³ E kötetben a Sieb. Würgengel kézírata után névtelen latin krónika következik, mely Kr. u. 366—1610 évek történetét foglalja magában, ezután külön ívet kezdve »Cohaerentia cum Superioribus« czímmel a 94a—138a foliólapokon öt énekes, latin hexameterekben írt munka található, melyet — épúgy, mint az egész kötetet — *Miels* sajátkezűleg írt le. A »Cohaerentia cum Superioribus« után három soros tartalom után hosszú ének jön; ezt újabb ének követi, melynek felírása: »Liber Ruinae Pannonicae«; a következő éneké »Ruinae Pannonicae Liber Septimus«, azután »Ruinae Pannonicae Liber Octavus«; az utolsó ének czíme: »Ruinae Pannonicae Liber Duodecimus.« *Miles* sehol sem említi a szerző nevét, összehasonlítva azonban a wittenbergi kiadással, első pillantásra világos, hogy *Hermann* jól értesült, mikor 12 énekes költeményről beszélt: a wittenbergi első négy ének folytatása a *Miles*-kézirat első négy éneke, ezekhez csatlakozik a

¹ Helyesen igazította ki *Seivert*: Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten 360. l.

² *Hermann* főként az egyháztörténetre fontos kéziratokat gyűjtötte, többi közt lemásolta *Schesaeus*nak 1580-ban tartott híres beszédét, melyben az erdélyi reformatio történetét vázolta, l. kritikai kiadását: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Zweiter Theil. 230. l. Az említett beszédnek 1787-ben *Budai* Ferencztől készített másolata a Nemzeti Múzeum kéziratárában 3164. Fol. Lat. Másik XVIII. sz. kézírata u. itt 1247. Quart. Lat.

³ Kézírata (*Adversaria Idiographa Historico Statistica Matthiae Militis Senatoris Cibiniensis Mort. 1686*) *Eder* gyűjteményéből a Nemzeti Múzeumba jutott, jelenleg 1137. Fol. Lat. alatt.

wittenbergi három ének, s végül tizenkettediknek a *Miles*-féle utolsó ének. A wittenbergi kiadás és a kézirat együtt adják *Schesaesus* nagy költeményét.¹

Miles elhagyván a költemény czimét és a szerzőnek nevét, egy szóval sem utal arra, hogyan jutott a kézirathoz, s vajjon *Schesaesus* kézírata vagy annak másolata volt-e előtte. Csak egyetlen jegyzetet találunk tőle a költemény végén, a 138a lapon: »Ao 1667 die 21 Xbris Transumpta in Germanismum.« 1667-ben készen volt tehát a másolattal s az év végére (december 21) már le is fordította a költeményt német nyelvre. Erről a fordításról később fogunk szólni.

Miles szűkszavúsága daczára elég érdekes dolgokat tudunk meg magának a kéziratnak figyelmesebb vizsgálatából, a melyek különös világitásba helyezik *Miles* másolási módját. A *Ruinae Pannonicae* VI. énekében (a *Miles*-féle II. énekben) külön czímmel ellátott rész az 1558. *Kendy-Bebek*-féle összeesküvés leírása: »Historia Illustrium Trium Virorum Francisci et Antonii Kendiorum, et Francisci Bebeky tragicam mortem continens. Anno 1558.« Ezen rész kezdetén következő sorok vannak:

»Ast ea dum meditor populares ferre sub auras
 Qvos subeam invidiae morsus, qvantumqve pericli
 Olfacio, qvis enim minus aeqva impune potentum
 Facta insectare dictis mordacibus ausit?
 Qvorum progenies numerosaqve turba nepotum
 Vivit adhuc, Regniqve statu cum Principe Apafi
 Jure instauratos retinet cum rebus honores.
 Spes tamen est veniae, qvod non liuore, nec ira
 Affectu aut alio qvovis agitatus iniqvo
 Ullius insignem cupiam traducere famam .
 Sed verum dicam, vel qvae sunt proxima vero
 Vel qvae confictis vesana calumnia verbis
 Annorum serie deducta ad tempora nostra
 Persvasit vulgo spargens rumore sinistro
 Candida de nigris et de candentibus atra
 Nil proavum virtus generosa Nepotibus addit
 Laudis et ornatus, pulchrae si nomina famae
 Obscurent vitys, illis si sponte dederunt

¹ *Schesaesus* munkájának ismerte fel már *Eder* a kézirathoz írt tartalomjegyzékben, — *Eder* után beszél a kéziratról *Trausch*: Schriftstellerlexikon III. 172—3. 1.

Majorum nec obest maculis aspersa nefandis
 Vita pia soboli, recte cui vivere cordi est.
 Qvisqve suo merito bonus aut infamis habetur.
 Me vulgasse necem satis est, expromere causas
 Facti, alys linqvo veras, fucoqve carentes.«¹

S itt kezd az összeesküvés leírását. Úgy látszik tehát, hogy a szerző *Apafi* fejedelemsége idején élt és a *Kendy*-családnak akkor élő utódai² iránt való tiszteletből sokaig habozott, elmondja-e őseiknek összeesküvését, nem fognak-e az utódok neheztelni. Végre megoldja a nehéz kérdést; kijelenti, hogy az ősök hibáiért nem felelősek az utódok, hogy nincs szándéka kortársait sérteni, s ezek után nyugodt lelkiismerettel kezd az énekhez.

A 131a lapon János Zsigmond 1565. évi hadjáratának leírásánál következőket találjuk:

»Est locus Arannasch Megyesch dixere minores
 Ultra Szakmarum, Bathoris possessio qvondam
 Christophori, clarum Somlyo cui praebuit ortum
 Ex muliere, *Kemény Jani nunc Principis* aptum
 Oppidulum Gazis locuples, hominumqve frequentem
 Ob coetum multas celebratum laude per oras.«

Ezek szerint a szerző *Kemény* János rövid fejedelemsége alatt írta volna sorait. Lehetne úgy felfogni, hogy *Kemény* fejedelemsége alatt kezdte és *Apafi* idején fejezte be, csak az okoz nehézséget, hogy a szövegben előbb *Apafi* fejedelemségére történik hivatkozás, csak ezután, tehát a chronologiai sorrend megfordításával, *Kemény* János korára. Növeli a zavart a következő részlet, mely a 95b lapon az 1553 év történeténél Kolozsmonostor említése után található:

Hanc post Franciscus Forgatius Abbatis arcem
 Imperio tenuit nutu clemente Johannis
 Vngariae electi Regis, qvem munere tanto
 Ob decus eximium coluit virtutis, et amplas
 Ingeny dotes, rerum qvo praestat et usum.
 Oenotrias adyt, propius lustravit et urbes
 Vt varias hominum mores, tractusque locorum

¹ 109a—109b a *Miles*-kéziratban.

² L. Nagy Ivánnál a *Kendy*-családra *Köváry* László adatát.

Disceret, et Musis excultum pectus haberet.
 Nec spe frustratus, tantum profecit ut omnes
 Cognatae superet gentis varia arte coenos (így)
 Hunc Divum auspiciens, ad summos vectus honores
 Committit tacitis Regni secreta libellis
 Doctiloquo responsa ferens poscentibus ore
 Principis ex jussu: *post hunc in honore secundus*
Dy faciant multus longo ordine sitque peritus.

Forgách Ferencz, *Báthory* István kancellárjának elogiumát adja itt a szerző, oly lelkesen, a hogy csak közelről érdekelt kortárs írhat. A két utolsó sor pedig világosan bizonyítja, hogy a szerző *Forgách* kancellársága idején, tehát 1571—1577 közt¹ írta munkájának elejét. *Forgách*csal egykorú szerzőre utal az a részlet is, hol a *Kendy-Bebek* összeesküvés leírásánál elmondja, hogyan tér vissza éjjel *Balassa* Menyhért Gyulafejérvárra:

Per tenuem portam, via qua vicinior aedes
 Ducit ad auratas sublimia et atria Regis,
 Ex campo, ridet varys ubi floribus hortus,
Francisci nuper Forgacsi consitus arte.²

Ezen részletekből a szerző személyére teljesen ellenmondó adatokat nyerünk. A két első szerint 1661—1690 dolgozott a szerző, a két utóbbi szerint 1571—77 közt; a két első *Miles* szerzőségét bizonyítja, a két utóbbi *Schesaecus*-ét. A kérdés eldöntésénél nagyon fontosnak tartjuk a hagyományt, melyet a *Schesaecus* munkáját nem ismerő *Hermann* Dávid tartott fenn számunkra: még *Miles* munkássága előtt tudták, hogy *Schesaecus* tizenkét énekes költeményt írt, tehát nem képzelhetjük el, hogy *Miles* szándéka lett volna újra megírni azt, a mit már *Schesaecus* megírt. Tekintetbe kell vennünk, hogy a *Miles*-nél található költemény nyelve, mondat használata, fordulatai, verselése, minden külsőség, — a mit mégis nehéz száz év múlva a latin nyelv változásával utánozni, — teljesen megegyeznek a wittenbergi költemény külsőségeivel; másrészt — a mi még fontosabb — a *Miles*-féle költemény szerzője oly érdeklődéssel kíséri az eseményeket, milyenre

¹ V. ö. Bártfai *Szabó* László: Ghimesi *Forgách* Ferencz váradí püspök évkönyvei 12. l.

² L. 137. Fol. lat. 110b.

alig képes a történetek után száz évvel dolgozó ember. Világosan szemlélhető ez a János Zsigmond korabeli hitviták leírásánál, a mi majdnem az egész VI. éneket elfoglalja, de a melyre még többször visszatér a szerző. A szerző ugyanoly lelkes ágostai hitvallású, ugyanoly vehemenciával támadja az unitáriusokat, mint *Schesaeus* 1580-iki beszédében. Ha a szerző *Apafi* Mihály korában élt volna, nagyobb objektivitással nézte volna ezeket a kérdéseket. Végül semmi nyomát nem találjuk annak, hogy *Miles*ben költői tehetség lett volna, pedig ahhoz, hogy korább élő költőnek töredékes munkáját kiegészítse — úgy, hogy csak nehezen lehessen megkülönböztetni a két munkát — valóban nagy költői tehetség kell.

Ezek alapján *Elder*hez kell csatlakoznunk, a ki a *Miles* kezével írt költeményt minden vizsgálat és habozás nélkül *Schesaeus* munkájának tartotta. Így a fennebb idézett részletekből azok, melyek a XVI. században élő szerzőre utalnak, tényleg *Schesaeus*-tól valók, míg a *Kemény* és *Apafi* korát feltüntetők nem lehetnek mások, mint a másoló *Miles*nek interpolációi.¹

Még egy helyet találtunk a kéziratban, mely minden valószínűség szerint szintén *Miles* interpolációja. A szebeni nagy tűzész leírásánál ezeket olvassuk:

Hic Augustinus Judex primarius urbis
 Hermanni, Hedwigus reliqvos qvi rite praeibat
 Acer eqves sapiens, maculosae tegmine lyncis
 Servatorem urbis patriae patremqve salutat.
 Heu atavi felix superesto memoria nostri!
 Ipse Coronaea delectus ab urbe Johannes
 Ibat Tartlerus . . .

Ezek szerint azt kellene hinnünk, hogy a szerzőnek, tehát *Schesaeus*nak volna őse (atavus-t csak ily általánosan lehet érteni) *Hedwig*, a ki pedig kortársa volt. Sokkal valószínűbb, hogy *Miles*nek őse volt *Hedwig*, s ezt a sort: »Heu atavi felix superesto memoria nostri«, ő szúrta be a szövegbe. Megerősíti e vélelményt, hogy ezt a sort *Miles* gyors írással, cursive írta, míg az egész

¹ Az eseményekkel egykorú szerzőre mutat még a következő hely a VII. könyv elején:

. . . . mihi si pia Numina Divum,
 Expediam, faveant, serosqve docebo nepotes.

költeményt majdnem álló, ünnepélyes írással, nagyobb betűkkel írta, mint a kötet többi részét. Tényleg nem is feledkezett meg interpolációjáról: mikor a Siebenbürgischer Würgengel-ben a szebeni tűzvést elbeszéli, *Hedwig* említésekor az egész sort czitálja,¹ s ezzel elismeri, hogy saját őse volt *Hedwig*, nem pedig *Schesaeusé*.

Hogy miért interpolálta *Miles* a *Schesaeus*-féle költeményt, erre nézve nem akarunk föltevésébe bocsátkozni. Jó szolgálatot tesz azonban a dolog megértésére a *Schesaeus* költeménye és a Sieb. Würgengel közt levő viszonynak vizsgálata.

A Sieb. Würgengel ajánlásában *Miles* elmondja, hogy hazájának, Erdélynek történetét meg akarta ismerni, de nagyon kevés belföldi történetírót talált, a külföldiek pedig annyi hibával mondják el az eseményeket, hogy ő nem tudja, mit higgyen és mit ne higgyen. »In welchem Labyrinth denn meiner Nation warhaffte Traditionen (die ich mit villem Stein-wühlen zusammen getragen) mir ein andere Ariadne gewesen, dem dero verborgene Annales den rechten Faden der Warheit an die Hand gefüget, vnd mich aus den Irrwegen der vnfehlbaren Warheit zugeführet haben.« Ennyiben számol be kútfőiról. Az újabb történetírók gyakran folyamodtak adataihoz, mert nagyon sok dolgot részletesen és egész új világításban mond el. Manapság azonban nagyon kevés történeti értéke van, mivel kútfőinek legnagyobb része ismeretes. Az 1500—1540 évek története aránylag rövid nála, itt *Carion* (*Melanchton* és *Peucer* folytatásával) és *Jovius* adataira támaszkodik, nagyon érdekes a szebeni reformatio kezdeteinek leírása, melynél *Oltard Conciójának* úgyis elfogult előadását még inkább elferdíti azon czélból, hogy Szebent tüntesse fel, mint a legelső protestánssá vált erdélyi várost. Egy rövid erdélyi szász krónikát is használt, melynek adatait utólag tette be mindegyik év történetének végére. 1540 után fokozatosan részletesebb lesz előadása, a mint *Schesaeus*t kezdi használni, — fontos azonban, hogy a wittenbergi kiadást sokkal kevésbé meríti ki, mint a kiadatlan részeket. 1552—1570-ig szó szerint *Schesaeus* kéziratos munkáját közli, a mint maga is megjegyezte a kézirat végén: lefordította

¹ Siebenbürgischer Würgengel 62. l. — *Müller* nagyszzebeni levéltárnok úr szives útbaigazítása szerint a *Miles*- és *Hedwig*-család összeköttetése oly távoli (Ung. Magazin III. 147. l.), hogy *Miles* az atavust nagyon tág, átvitt értelemben használhatta csak.

németre, nemcsak a históriailag fontos dolgokat, hanem azokat a helyeket is, hol *Schesaeus* költői szabadsággal dolgozta fel anyagát. Így *Schesaeus* részletesen elmondja, hogy szökött ki *Balassa* Menyhért Szatmárból:

Ergo habitum assumens, piscator sordidus uti
 Qvo solitus, nodosaqve retia et aera recurva
 Puppe cavâ vehitur, socio comitante ministro
 Qvi fluctus remo subigat, Scyticaeque peritus
 Interpres linguae sit, ubi dictaverit usus
 Qvove dolus lateat, frondentibus undiqve ramis
 Praevelat navim, propiusqve adlabitur alvei
 Ripis, qvas tellus sylvestribus horrida dumis
 Vestibat, primoqve virens in vere salictum
 Ut procul observans sulcantem coerulea puppim
 Nil fluvio praeter frondes, innare putaret.¹

Schesaeus itt *Vergilius* szóláskészletéből kölcsönözve ékesíti előadását, *Miles* utána írja az egészet: »Derowegen verkleidet er sich in Fischer Kotzen, vnd sass in ein kleinches Kanchen, nam ein Fischer-Garn bey sich, vnd einen Knecht, so dass Kanchen regierte, vnd der Türckischen Sprach wol erfahren war, dass wo es die Nothurfft erfodderte, er ihn darzu brauchen mögte. Vnd damit solches desto heimlicher zugienge, besteckte er allenthalben dass Kanchen mit grühen Weyden, vnnd liess es eben hart am Vffer zwischen den Weyden den Szamos abfliessen, damit wenn man ihn schon sehe, vermeine, es schwümmen nur etwa grüne Weyden-Aste da.«²

Miután ily módon az egész kéziratot német prózában lefordította, az 1570. évnél hirtelen megszakad a *Schesaeus*tól szolgáltatott anyag, s *Miles* szövege is a Sieb. Würngelben nagyon rövid lesz. 1571-től kezdve egy-egy év történetéről alig pár sort tud mondani, míg a Sieb. Würngel 177. lapjától egész 256-ig szó szerint *Szamosközzy* István Pentasait fordítja németre.

Összegezve a Sieb. Würngel kútfőit, látjuk, hogy *Miles* több krónikát használt, de munkájának legnagyobb részét *Schesaeus*-nak és *Szamosközzy*nek köszöni; másrészt kiadott írókat nagyobb óvatossággal ír ki, a kiadatlanokat ellenben teljes egészükben

¹ 1137. Fol. lat. 118b.

² Sieb. Würngel 86. l.

átírja krónikájába. Ez az eljárás a humanizmus korában divat volt, de a XVII. század végén már sokkal jobban előrehaladt a történetírás, semhogy a történetírók ilyen plágiumokkal töltötték volna idejüket. *Miles* mint történetíró számba sem jöhet, s ő mégis érdemesnek és a tudományra hasznosnak tartotta munkája ki-nyomatását.

Tekintetbe kell még vennünk, milyen szenvedélyesen üldözte *Miles* az irodalomban vetélytársát, *Toppeltinus* Lőrinczet, közismert személyeskedő vitatkozásuk a szász nemzet eredetéről; ¹ *Miles* kéziratkötetének egyharmadrészét *Antitoppeltiana* címmel *Toppeltinus Origines et occasus*ainak czáfolása tölti be; különben felületesen írt, ugyanoly kritikátlansággal, mint ellenfele, pedig már ekkor az erdélyi szászok olyan komoly kutatókkal dicsekedhettek, mint *Hermann* Dávid, *Frank* Bálint, s nem sokkal utánuk *Haner*.

Szükségesnek láttuk *Miles* történetírói egyéniségét vázolni, hogy a *Schesaeus*hoz tett beszúrásait magyarázhassuk. *Miles* saját személyét iparkodott előtérbe tolni interpolációival, saját őséről beszél, mint a szerző őséről, saját koráról, mint a szerző koráról, — az egész olyan benyomást tesz, mintha *Miles* saját magát akarta volna a költemény szerzőjének feltüntetni. A Sieb. Würtembergben felemlíti *Schesaeus* halálát, a nélkül, hogy egy szóval is emlitené, hogy tőle vette át munkájának tekintélyes részét. *Miles* szeretett volna nagy történetíró lenni, csak így érthető eljárása az interpolálásnál: csekély fáradságért nagy dicsőség kecsegtette.

Miles interpolációi elég könnyen kiválaszthatók a szövegből nagyobb kár azonban, hogy kézirátában nem közölte teljesen az öt éneket. A 109a lapon *Petrovics* Péter halálának leírása után így szól a költő:

Triste scelusqve atrox audaci prodere cantu
Ordior eximys qvo gnata Parentibus orta
Victa dolo Veneris, decus irreparabile famae
Prostituit casti violata lege pudoris
Hincove luit capitis tristem (miserabile) poenam

¹ *Seivert*: Nachrichten 437. I. és *Szilágyi* Sándor: Erdélyország története II. 457. I. óta közkeletű.

Non me alio genere miretur carminis uti
 Qvisquam cum magè sit stolidis ardoribus aptum
 Scribendi, meliusqve animos effingat amantum:
 Anteqve id fuerit multo juvenilibus annis
 A me conscriptum, doctis Heu! rite probatum
 Nam varia oblectant animos, sic additur auro
 Argentum et nitido radiantès lumine gemmae.

Erre pedig külön címmel a *Kendy-Bebek* összeesküvés-következik. Az ének elején levő tartalomjegyzékből megtudjuk, hogy a most citált bevezetés nem az összeesküvés leírásához tartozik, — itt egy különálló elbeszélés hiányzik. »Praeterea tragicam hystoriam Annae Kendiae . . . continens«, mondja a tartalom, ez az egész részlet hiányzik. Lehet, hogy nem volt benn már abban a kéziratban sem, melyet *Miles* használt, de lehet, hogy csak *Miles* hagyta el. Csak sejtethetjük, hogy *Schesaeus* Vergiliust utánozva, az Aeneis IV. énekéhez hasonló epizódot alkotott, s lehet, hogy ezt *Miles* nem tartotta alkalmasnak komoly történeti munkába felvenni. Mindenesetre kár ezen részlet elhagyása, fontos lett volna egyrészt *Schesaeus* költői egyénisége fejlődésének ismeretéhez (mint maga mondja, ifjúkori kísérlete volt), másrészt XVI. századbeli humanizmusunknak egyik nem eléggé ismert oldalát világitotta volna meg.

Végül ki kell emelnünk, hogy a *Miles*-féle másolatban *Schesaeus* költeményének vége hiányzik. A XII. ének tartalomjegyzéke szerint János Zsigmond temetésének leírása után még megírta a költő »Electionem Magnifici Stephani Bathori in Principem Transilvaniae, et quae sub initia ipsius regiminis acciderunt.« A kézirat azonban János Zsigmond temetését sem mondja el teljesen. Végső sorai a következők:

Arria deinde phalanx propius comitante Davidis
 Francisco, Ungarica funebria cantica lingua
 Moesta canens, altis et coelum vocibus implens
 Hos serie pulchrâ placida gravitate verendi.

Ezzel vége szakad. Azt hiszszük, hogy a *Miles* kezében volt kézirat sem tartalmazott többet, mivel a Sieb. Würngengel is pár

¹ Sieb. Würngengel 138. l.

szóval befejezi a temetés leírását,¹ s ettől kezdve feltűnően szűkszavú lesz, míg *Szamosközy* Pentasaihoz nem jut.

Hátra van még röviden a kézirat, illetőleg a Schesaesus-féle költemény további sorsáról szólni. A *Miles*-féle kézirat Eder birtokába jutott, hogy kinek kezén át, nem tudjuk. A XVIII. század irodalomtörténetírói nem ismerik *Schesaesus* kiadatlan munkáját, csakis a Wittenbergben megjelenteket, sem *Czwittinger*,¹ sem *Bod*, sem *Haner*,² sem *Horányi*. Még *Seivertnek* is csak *Hermann* idézett feljegyzése alapján volt róla tudomása. A XVIII. század végén tűnik csak fel a teljes, 12 énekes költemény, még pedig id. *Heydendorff* Mihály útján.

Eder 1797-ben adta ki a *Ruinae Pannonicae* első négy énekét a wittenbergi kiadásból, a bevezetésben megjegyzi: »*Ruinae Pannonicae alii libri sex anno 1584 per auctorem ad Stephanum Regem Poloniae missi.*« Láthatólag ő is *Hermann* Dávid adatát ismeri, s *Hermann* tévedését az elküldött hat énekről elfogadja. 1798 elején kaphatott azonban *Heydendorff*tól értesítést a kiadatlan *Schesaesus*ról, mert 1798 márcz. 26-án ezeket írja *Heydendorff*nak: »*Von den übrigen 6 Büchern des Schesaesus erwart ich die nähere Nachricht mit Sehnsucht.*«³ 1798 júl. 12-én *Heydendorff* eleget tesz *Eder* kívánságának következő levélben: »*Ich habe die Ehre, Euer Hochwürden, in der Beylage, nebst einem Schreiben vom Herrn Aranka, auch die Specification, nebst dem kurzen Inhalt derer bey mir befindlichen, noch ungedruckten Schaeseseischen Büchern zu überschicken. Ich habe solche durchgelesen. Sie sind zwar, besonders was die Geschichte der Glaubens Lehren anbelanget, nach dem Geist der Zeiten des Authors, aber doch interessant und schön geschrieben und verdienen auch wegen vieler darinnen enthaltenen besonderen Umständen, der Welt bekannt gemacht zu werden.*«⁴ Ebből bizonyos, hogy *Schesaesus* költemé-

¹ *Bibliotheca Scriptorum qui extant de Rebus Hungaricis* 20. l.

² *De Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum* Viennae 1774. I. 192. l.

³ *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* N. F. Bd. XXV. 669. l. (Aus den Briefen der Familie v. Heydendorff. Mitgeteilt von Friedrich Wilhelm *Seraphin*.)

⁴ *Heydendorff* kiadatlan levele (többi része *Ballmann*ról szól) a Nemzeti Múzeum kézirattárában 10. Quart. Lat.

nyének egy kézírata *Heydendorff* kezébe jutott s ennek tartalomjegyzékét elküldte *Edernek*. Nem sokkal utóbb a költeménynek a székelyek 1562. évi támadásáról szóló részét lemásoltatta és *Arankának* elküldte 1798 aug. 7-én.¹ Ugyanezen év végén, 1798 decz. 15-én nyolcz éneknek másolatát elküldte az erdélyi nyelv-művelő társaságnak magyar nyelvű levél kíséretében, melyben a kéziratról így szól: »Látván némely kinyomtatott Írásokból, hogy a Christianus Schesaeus kinyomtatott 4 könyvein kívül az ugyan csak tőle íratott 8 könyvei az 5-iktől fogva a 12-dikig ritkák, s még eddig nem tanáltattak, mostani a közönséges foglalatoskodásoktól ürös életem módjában Ifjuságomtól fogva szerzett édes Hazánk történeteit illő írásbeli Gyűjteményeimet felkeresvén és felhánván, reá találtam az említett Schesaeusi nyolcz könyvekre . . . . ám bátor az utolsó könyv egészen el nem végződött s talán a Szerző Halála miatt félbe szakadott . . . .«² Semmi esetre sem magyarázhatjuk úgy e sorokat, mintha *Heydendorff* birtokában a Ruinae Pann. nyolcz éneke lett volna, nem számítva a Wittenbergben kiadott első négyet, sem a külön czim alatt, a Ruinae-tól függetlenül kiadott Historia de bello Pannonico három énekét. Ez utóbbi tartalmilag teljesen beleillik a Ruinae többi énekei közé s nincs okunk feltenni, hogy Schesaeus újra megírta volna az 1566 év történetét. Azt kell hinnünk, hogy *Heydendorff* tévedett, mikor nyolcz *kiadatlan* énekről írt: birtokában lehetett a Ruinae Pannonicae V—XII. éneke, de nem ismerte a wittenbergi kiadást, csakis *Ederét*, s így az *Edernél* megjelent négy énekre gondolva írhatta, hogy nyolcz kiadatlan ének birtokában van. Ezt sokkal valószínűbbnek tartom, mint a *Heydendorff*-levelezés tudós kiadójának véleményét, a ki kétségbe vonja, hogy *Heydendorff* tényleg 8 éneket bírt: »In der That besass auch er nur die auch sonst handschriftlich vorhandenen Bücher V—VIII. und Buch XII.«³ *Heydendorff*nek mégis csak tudomása lehetett arról, milyen kéziratok vannak gyűjteményében, de a wittenbergi kiadást nem kellett feltétlenül ismernie, vagy megfeleledkezhetett róla.

Ha elfogadjuk, hogy *Heydendorff*nek nyolcz éneke volt, ez esetben bizonyos, hogy *Ederhez* a *Schesaeus*-kézirat (*Miles* köte-

¹ Archiv XXV. 684.

² I. m. XXV. 694.

³ Archiv XXV. 694. I. jegyzetben.

tében) nem *Heydendorff*tól került, mert *Miles*nél csak a tényleg kiadatlan öt ének van meg. Így a *Miles*-kéziraton kívül a XVIII. század végén még két kéziratban volt meg *Schesaesus* költeménye: egyik *Heydendorff* tulajdonában, másik *Heydendorff*tól készített másolatban az *erdélyi nyelv-mívelő társaság* birtokában.¹ *Trausch* Schriftstellerlexikonában a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő kéziratot említi, de nem tudja eldönteni, ez-e a *Heydendorff* tulajdonában volt kézirat.

Ezek szerint *Schesaesus* költeményének kéziratát Marosvásárhelyen, vagy *Trausch* kézíratai közt, vagy a medgyesi gimnázium könyvtárában, hova *Heydendorff* hagyatéka került, lehet megjelni. Addig is meg kell elégednünk a *Miles*-féle másolattal, melynek interpolációi könnyen felismerhetők, s bár nem teljes, mégis a kiadatlan legnagyobb részét tartalmazza. *Schesaesus* költeménye mint történeti kútfő is becses: a szerző kitűnő forrásokat használhatott, ő maga is szemtanú volt, a korábbi eseményeket pedig atyja, *Schesaesus* (*Sch eser*) István szájából hallhatta, a ki az Erdélybe visszatérő Izabella fogadásánál jelen volt, mint az ország küldötte; emeli a költemény fontosságát az a szempont, hogy *Miles* ellenőrizhetetlen adatainak most benne találjuk meg biztos alapját, s a mit eddig a XVII. században élő *Miles*nek nehezen hittünk el, inkább elfogadjuk az eseményekkel egykorú és művelt *Schesaesus*tól. A magyar humanizmus történetére való fontosságát nem szükséges kiemelnünk, *Schesaesus* nagyot mert és nagyot alkotott: a teljes, 12 énekes *Ruinae Pannonicae* a magyar humanisták közt a XVI. században a legelső helyet biztosította neki.

¹ »A magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak első darabja«-ban közölt kézirat-jegyzés egyszerűen *Ruinae Pannonicae*-t említi, s így nem tudhatjuk, *Heydendorff* másolatát érti-e. (194. l.)